

Herbert Tingsten

1789–1940

En idéhistorisk återblick¹

1789 års idéer preciserades i två förklaringar, den amerikanska oavhängighetsförklaringen och den franska rättighetsförklaringen.

I den förra heter det: "Vi anse dessa sanningar vara ostridiga, att alla människor skapats jämlika, att de av sin skapare begåvats med vissa oförytterliga rättigheter, att bland dessa äro liv, frihet och strävande till lycka, att för att trygga dessa rättigheter styrelser upprättas bland människorna, som härleda sin rättfärdiga makt från de styrdas samtycke, att när någon styrelseform blir farlig för dessa syften, det är folkets rätt att ändra eller upphäva den och att upprätta en ny styrelse, grundad på sådana principer och organiserad i sådan form, att den för folket synes mest ägnad att leda till trygghet och lycka."

Några punkter i 1789 års rättighetsförklaring lyda: "Människorna födas och förbli fria och till rättigheter likställda. Syftet med all samhällelig sammanslutning är att skydda och bevara människans naturliga och omistliga rättigheter. Dessa rättigheter äro rätt till frihet, rätt till egendom, rätt till personlig säkerhet och rätt till motstånd mot förtryck . . . Grunden till all makthöghet vilar ytterst hos folket . . . Frihet innebär makt att göra, vadhelst som icke skadar någon annan; för utövning av varje människas naturliga rättigheter finnas därför icke andra gränser, än som äro nödiga att åt samhällets övriga medlemmar tillförsäkra åtnjutande av samma rättigheter . . . Genom lag må rättsligen förbjudas allenast handlingar, som äro till men för samhället. Vadhelst, som icke är i lag förbjudet, må icke förhindras, ej heller må någon tvingas göra, vad lag icke påbjuder. Lagen är uttryck för den allmänna viljan. Alla medborgare äga rätt att, personligen eller genom sina representanter, medverka vid dess utformande. Samma lag bör

¹ Tal till de nyinskrivna studenterna vid Stockholms högskola den 15 okt. 1940, i huvudsak återgivet efter stenogram.

gälla för alla, vare sig den skyddar eller straffar . . . Fritt utbyte av tankar och meningar är en av människans dyrbaraste rättigheter; varje medborgare äger på grund därav fritt yttra sig i tal, skrift eller tryck, dock under ansvar för missbruk av denna frihet i fall som lag stadgar.”

Dessa förklaringar beteckna kulminationen av en utveckling, som går århundraden tillbaka. Den kan enklast kännetecknas som en väldig reaktion mot de idéer som under tidigare sekler, under hela medeltiden och i början av den nyare tiden, voro bärande för staternas styrelse och det mänskliga handlandet. Enligt denna äldre ideologi voro staterna till för att ordna det mänskliga samhället i sådana former, att så små konflikter, så litet friktioner som möjligt skulle uppstå. Man tänkte sig staten som en hierarki, där varje samhällsklass, varje yrke, varje grupp tillerkändes sin bestämda plats och där det var statens plikt att fixera och att bekräfta denna ställning. Detta statiska system var i grunden religiöst motiverat. Hela jordelivet framstod som en sak av ringa betydelse. Tanken på ett framsteg i detta liv var främmande inte bara för de maktägande utan också för de styrda. Det som framstod som väsentligt var att ordna livet på sådant sätt, att människorna, var och en i sin funktion, i sin ställning skulle kunna i den begränsade frihet som tilläts, rikta sina tankar på de yttersta tingen och tillförsäkra sig den ställning i ett framtida liv, som hans moraliska värde betingade. Detta statiska system var alltså ett uttryck för att livet efter detta framstod som det centrala och att hela det mänskliga livet betraktades blott som en nödvändig och underordnad anstalt för regleringen av de yttre former, under vilka människorna kunde arbeta för sin eviga frälsning. Det är mot denna linje som den politiska teori vänder sig, som slog igenom med den franska revolutionen.

Det kan sägas, att den linje, som utgjorde förmedlaren mellan det gamla och det nya, var tron på Guds uppenbarelse i naturen. För Thomas av Aquino och andra den katolska teologins mästare var naturen en uppenbarelse av Guds vilja. Man kunde i naturen finna de sanningar, som man inte kunde påträffa i kyrkans lära, i de kanoniska skrifterna. Denna för den katolska teologin sekundära källa för vetande om Gud blev successivt den primära källan. Naturen kom för människorna att framstå som den bok, ur vilken man kunde utläsa försynens direktiv och försynens rådslag. Det var därför på den naturliga rätten, på föreställningar om att man i naturen fann en rätt, som ytterst var ett uttryck för Guds vilja, som hela upplysningsfilosofin och den franska revolutionens idéer stödde sig. Man ansåg sig finna vägen tillbaka till naturen och därmed till en Gud, som fungerade utan mellanled i den katolska kyrkan eller över huvud taget i något religiöst system.

Det centrala för den nya läran blev alltså tanken på möjligheten av framsteg genom det mänskliga förnuftet. Denna framstegsfilosofi behärskar hela den franska revolutionens ideologi. Men man tänkte sig detta framsteg inte väsentligen som en successiv gång mot ljuset utan som ett avkastande av fördomar, av institutioner, som hindrade framsteget. Man ville börja om på nytt, man trodde människan av naturen vara ägnad att förverkliga ett gott liv, som hon genom fördomar och institutioner hindrades att realisera. Den tanken uttrycktes på ett slående sätt av Paine, som i sin bok "The rights of man" skrev, att tiden efter de första människornas framträdande i själva verket varit ägnat att göra människan till något annat än hon av naturen vore, att genom institutioner och föreställningar av olika slag förändra henne i en riktning, som strede mot hennes natur. De härskande hade strävat att "unmake man". Mest fulländat uttryckt finnes kanske hela denna teori hos Condorcet i hans arbete om det mänskliga framsteget av år 1793, där han utgår från att det är olika institutioner, olika av ledande, härskande grupper propagerade fördomar, som ha hindrat människan att nå den utveckling och den klarhet, som äro henne av naturen givna.

Det är alltså en väldig reaktion mot de tidigare religiösa föreställningarna, som här yppar sig. Men samtidigt måste ihågkommas, att hela denna rationalistiska framstegsteori är ett slags världsligt uttryck för tankar, som ha förelegat i den religiösa ideologin. Man utgår från att kärleken till människorna skall ersätta kärleken till Gud, man utgår från att den framtid av ljus och lycka, som förut talats om såsom möjlig i en annan värld, skall komma i denna värld för de framtida släktena, och man utgår från att den eftervärld, som skall värdesätta de mänskliga handlingarna, skall med samma objektivitet, med samma säkerhet som tidigare Gud bedöma dessa handlingar, skänka sin belöning åt de rättfärdiga och straffa de orättfärdiga. Vi finna alltså i denna revolutionära ideologi på utomordentligt centrala punkter en avspiegling av den gamla religiösa. Det har sagts, att vad upplysningsmännen gjorde var att bygga om Augustinus himmelska stad med mera modernt material, var att fixera människans inriktning till en världslig framtid utifrån samma målföreställningar som tidigare gällt en himmelsk framtid.

I det äldre system, mot vilket upplysningsmännen vände sig, hade staten i detalj bestämt människornas plats i den sociala hierarkin, men möjligheten att nå det högre livet i annan värld tänktes bero på den enskildes egen tro, var en individuell sak. Nu gick man motsatt väg mot förut: man föreställde sig ett samhälle, där styrelsen var svag, ett samhälle av utpräglad individualistisk karaktär, men tänkte sig samtidigt, att frihetens belöning inte skulle ges åt den

enskilde utan åt släktena. Det var släktena, generationerna, massan av mänskligheten man alltid tänkte som innehavare av den lycka man kämpade för.

I hägnet av denna framstegsteori framkommo mera konkreta värdeföreställningar. En utomordentlig betydelse, som vi nu ha svårt att fatta, tillmättes tanken att människorna skulle bli lyckliga. Det var en tanke, som i den tidigare debatten spelat en helt underordnad roll. Tanken på att lyckan skulle vinnas i jordelivet måste vara oväsentlig utifrån de religiösa utgångspunkterna. Nu framfördes denna tanke med en oerhörd kraft. I dessa människor, i vilka man tidigare sett endast varelser, som i ett framtida liv skulle belönas för sina uppoffringar i det nuvarande, såg man nu en mänsklighet, möjlig att lyckliggöra, och vägen var i stort sett frihetens väg. Det gällde den politiska friheten, styrelse genom folket, likaväl som den ekonomiska och sociala friheten, en begränsad styrelse.

Det bör fasthållas, att denna tids demokratiska ideologi inte bara gick ut från folkstyrelsen utan från att denna skulle vara en begränsad styrelse. Hela den väldiga apparat av statskontroll och statsingripanden, som kännetecknade den tidigare epoken, skulle ersättas av en begränsad politisk makt, i vars hägn den individuella rörelsefriheten skulle kunna utveckla sig fullt. Ekonomiskt utgick man från Smiths lära om den osynliga handen, som skulle göra, att när var och en tillgodosåg sitt eget intresse, skulle också allas intresse bli bäst gynnat.

Vi ha svårt att nu för tiden fatta, vilken betydelse tanken på den fria debattens värde hade i den tidigare demokratiska ideologin. Den innebar för Bentham, att säkra lösningar, rationella lösningar alltid skulle kunna vinnas. "I parlamentet mötas idéerna, deras kontakt slår gnistor, och klarhet uppstår", skrev han. Hugo skrev något senare: "Då allt har blivit framställt, debatterat, granskat, genomgången, fördjupat, sagt och motsagt, vad kommer då fram ur sammanstötningen? Alltid gnistan. Vad kommer fram ur molnet? Alltid klarheten." Och han talar om den parlamentariska tribunen som civilisationens oerhörda verkstad, som denna väldiga fabrik för idéer, som ständigt höjer intelligensnivån i världen. På samma sätt betraktade man i för oss naiv tro friheten som en oövervinnelig makt. Renan skriver: "Då jag begär frihet för min fiende, för den, som skulle undertrycka mig, om han hade makt att göra det, ger jag honom i själva verket den farligaste gåva han kunde motta. Vetenskapen och förnuftet kunna uthärda frihetens manliga välde, men fanatismen och vidskepelsen kunna inte uthärda det. Friheten är det bästa vapnet mot frihetens fiender."

Internationellt innebar denna ideologi en tro på fred mellan folken, frihandel mellan folken, en successiv sammanväxning av mänskligheten till en enhet. Människorna betraktades som lika. Man föreställde sig, att inga

väsentliga olikheter funnos mellan de olika folkgrupperna, man tänkte sig, att alla skulle bli i det väsentliga jämlika med lika uppfostran och lika möjligheter. Men samtidigt utgick man från att de grupper, som kände sig höra sammap, skulle få leva samman och fritt välja, fritt ordna sin styrelse tillsammans. Nationalitetsprincipen utformades något senare, men den var en typisk frukt av liberalismen, den var på det internationella området samma sak som folkstyrelsen var på det nationella.

Hela denna tidiga upplysningsfilosofi kan sägas vara byggd på tre grundtankar: Människan är av naturen god. Människan är av naturen förnuftig. Endast fördomar, institutioner, felaktigheter, som uppkommit utan människans eget förvållande, ha lett till de svårigheter, som föreligga. Om bara dessa oriktiga institutioner, dessa av bristande insikt beroende fördomar rensas bort, så kommer mänskligheten att universellt vandra mot ljuset, mot välståndet, mot friheten och freden.

Denna i äldre mening liberala debatt fortsätter under den följande tiden, men den revolutionära filosofin möter då nya motståndare. Den möter motståndare, som utgå från den gamla ordningen, som helt enkelt försvara den ideologi, som revolutionen angripit. Men den möter också andra fiender. Den möter först en fiende i den moderna politiska konservatismen och senare en fiende i den utbildade socialismen.

Den moderna konservatismen i början av 1800-talet kan karakteriseras så, att man tog upp upplysningstidens föreställningar om ett mänskligt framsteg men i olika hänseenden begränsade deras giltighet. Dels tänkte man sig, att detta framsteg måste vara långsamt — det kunde inte vinnas genom snabba omvälvningar, det måste ske genom ett arbete dag för dag, genom en successiv omvandling av de mänskliga institutionerna — dels tänkte man sig, att i det hela redan äldre skeden bjödo på en sådan utveckling. Institutionerna hade inte, som ofta upplysningsmännen tänkte sig, framgått ur några makthavares begär att behärska massorna, utan de hade framvuxit som naturliga konsekvenser av civilisationens utveckling på ett bestämt stadium. Det förakt för de mänskliga institutionerna, för de mänskliga fördomarna, som behärskade upplysningstidens män, finner man alltså inte hos konservatismen. Man utgår tvärtom från att i varje givet stadium ha dessa institutioner, dessa fördomar, dessa föreställningar inneburit ett visst värde, och vidare tänker man sig, att utvecklingen mot universalitet har alldeles bestämda begränsningar. Man tänker sig, att inom varje nation finns det bestämda, särpräglade anlag, och det är bara under utbildning av dessa som de olika nationerna gå framåt. Man tror inte på möjligheten av en mänsklig enhet, som skulle innebära en upplösning av nationerna till förmån för enheten, man understryker tvärtom

det väsentliga i nationernas särpräglade väsen. På vissa punkter blev denna konservativa kritik avgörande. Vissa av de tankar, som kännetecknade den revolutionära filosofin, avföras och återkomma ej.

I fråga om socialismen, som blev av betydelse först några årtionden senare, möta vi väsentligen en reaktion mot den liberala upplysningsläran från andra utgångspunkter. Man kritiserar tanken på att det enskilda intresset kunde tjänstgöra som norm för det mänskliga samlivet. Man utgår från att i stället en sådan extrem ekonomisk liberalism leder till sociala och politiska motsättningar och framför allt till elände och beroende för det stora flertalet. I sin mest extrema form framträder socialismen vid århundradets mitt i Marx' lära. Här äro alla de tidigare grundlinjerna systematiserade, och de ha fått en extrem prägel. Det finns enligt Marx i varje skede av historien, då omvälvningar ske, två klasser, som stå emot varandra. Det är först genom den undertryckta klassens seger över den härskande, som ett framsteg vinnes. Som mål för historien ser Marx en seger för den klass, som han då ansåg undertryckt, industriarbetarproletariatet, över den härskande klassen, bourgeoisie. Sedan väl denna seger vunnits, skall liberalismen blomma upp på ett sätt, som inte ens de gamla liberalerna själva tänkt sig. Själva staten skall försvinna, och i en era av överflödande välstånd och fullständig frihet för alla skall mänskligheten fortleva. Denna socialism utgjorde på vissa punkter liksom konservatismen ett avgörande inlägg mot den gamla liberalismen. Den ekonomiska liberalismen i sin äldre form återkom inte. Vi se, hur under slutet av 1800-talet både från de grupper, som närmast representera denna liberalism och från socialistiska och konservativa grupper man söker sig fram till ett tillstånd, där statens, samhällets omvårdnad skall så mycket stödja det enskilda intresset, att inte oförsonliga motsättningar mellan de sociala grupperna skall uppstå.

I det stora hela innebär tiden 1815—1914 en utveckling fram emot utjämning. De yttre förutsättningarna härför äro lätta att konstatera. Det materiella välståndet ökas, lönerna flerdubblas även för de fattigaste arbetargrupperna, det uppstår ett välstånd, som tidigare var okänt. En långvarig fred råder, Europas befolkning ökas under detta sekel från 200 till 450 miljoner, och under samma tid är antalet i krig stupade i Europa mindre än det antal, som föll i det amerikanska inbördeskriget 1861—1865, alltså i ett krig inom ett folk med mellan 30 och 40 miljoner invånare. Det var en fredsepok, som ur vissa synpunkter är enastående i mänsklighetens historia.

Under samma tid gingo vetenskapen och tekniken framåt. Den allmänna bildningen utvecklades. Även om denna folkbildning i sin begynnelse kunde te sig bornerad och ytlig, var den dock förutsättningen för en mera allmän,

utbredd och fördjupad kulturell odling. Den folkstyrelse, som stått som väsentlig på den tidigare liberalismens program, realiserades i land efter land, och även i de länder, där man ställde sig som motståndare mot dess införande, skedde detta på grund av skäl, som kunde sägas vara tillfälliga: man ansåg folket inte vara moget för självstyrelse. Man utgick från att i en tid, då allmänna bildning vunnits, då över huvud taget samhället lyfts till en högre nivå, då skulle den av medborgerlig frihet och folkstyrelse präglade regim, som allmänt önskades, också kunna realiseras.

Det kan därför sägas, att under detta århundrade uppstod en ny värdegemenskap. Den värdegemenskap, som förelegat i religionens hägn under föregående århundraden, bröts sönder genom de idéer, som kulminerade i franska revolutionen. En period av ideologiska och politiska strider utbröt. Denna period övergick så småningom i ett skede av fredlig sammanlevnad och materiell och andlig utveckling, och vi komma fram till en ny tid av allmän värdegemenskap. För några årtionden sedan utmärktes alla de västerländska staterna av att samma värderingar på några väsentliga punkter förelågo inom inflytelserika och betydande folkgrupper. Inte alltid blevo dessa värderingar bestämmande för handlandet. Nu som i alla tider, i alla situationer, kunna vi naturligtvis konstatera, att det finns en motsättning mellan de ideal, som propageras, och de handlingar, som utföras. Men det väsentliga var, att man i det hela bekände sig till samma tro. Det var en tro, som kan sägas innebära en modifierad, en från sina mest påtagliga överdrifter frigjord liberalism. Man tänkte sig fortfarande allmänt ett mänskligt framsteg under förnuftets hägn. Teknikens utveckling och Darwins biologiska teorier, som snabbt slog igenom, tycktes bekräfta denna tro. Man tänkte sig, att den mänskliga samlevnaden skulle ordnas i toleransens hägn. Man utgick från att de motsättningar, som förelågo, skulle kunna avvecklas utan öppna och hårda konflikter. Och denna tolerans innebar, väl att märka, att de politiska riktningarna i allt högre grad och allt mera medvetet utgingo från att de inte utan vidare kunde genomföra sina egna mål. Enligt Rousseaus tanke, en av de linjer som varit viktiga i demokratins historia, föreligger ju i varje samhälle en allmän vilja, som kan konstateras genom majoritetsbeslut och som måste bli bestämmande. Denna tanke på majoritetsstyret försvagas under denna period av fredlig samlevnad, man kommer över till att även de demokratiska riktningarna erkänna, att folkmajoriteten vid sina beslut måste ta hänsyn till minoriteterna, att toleransen måste innebära, att man sätter en gräns för förverkligandet av sina egna önskningar.

Vi ha ett exempel av betydelse i vårt eget land, där vi kunna se, hur den svenska socialdemokratin på punkt efter punkt har vikit tillbaka från sina tidigare linjer just ur den synpunkten, att i själva verket ingen reform är

av verkligt värde, ingen reform kan bli för framtiden betydelsefull, om den inte godtas även av grupper, som ställa sig kritiska mot reformen, som från början ställa sig tveksamma men så småningom kunna övertygas. Man tänker sig till och med, att stora sociala omvälvningar inte få företagas, därför att sådana innebära, att människornas möjligheter att bestämma sig i en viss riktning förändras; om man tar bort ett socialt system och ersätter det med ett annat, så får man i själva verket andra människor. Man utgår från att varje reform måste ha en så moderat karaktär, att det fortfarande finnes möjligheter för minoriteten att förvandlas till majoritet.

I den värdegemenskap, varom jag nu talar, framstår individens lycka och frihet såsom mål för staten. Man föreställer sig i allmänhet, i anslutning till den gamla liberalismen, att de olika grupperna, de olika individerna så att säga utan vidare ha vissa rationella intressen, som de vilja göra gällande. Man vill därför så litet som möjligt påtrycka grupperna sin vilja. Det skall föreligga en fri utveckling. Därigenom, föreställer man sig, komma de olika folkgruppernas egentliga tankar fram. Samtidigt finner man, hur de nationella värdeföreställningarna bli alltmera omfattade, hur grupper, som i början ställde sig kritiska eller skeptiska till dem, småningom godta dem.

Denna nya värdegemenskap vanns framför allt kanske under tiden före förra världskriget, men den har i många stater blomstrat även senare. Det är ingen förhävelse, då det säges, att vår svenska stat hör till de förnämsta exemplen på att en demokrati kan på det sättet leda fram till en fri enhet av olika medborgargrupper, kan leda fram till en avspänning så betydande, att det hela tiden för de flesta är medvetet, att de skiljande momenten äro oväsentliga i jämförelse med de enande.

Men i alla stater har utvecklingen icke gått denna väg. Vi kunna se, hur det under senare tid har uppstått en ny väldig ideologisk brytning i västerlandet, av orsaker som jag inte här skall ingå på. Det har framträtt idéer, som på mycket centrala punkter ställa sig kritiska mot den värdegemenskap, mot den grupp av ideal, som har sammanknutit västerlandet tidigare. Det är svårt för en person, som är motståndare till dessa ideologier, dessa totalitära ideologier från de senaste årtiondena, att med tillbörlig objektivitet beskriva dem. Jag skall bara beröra några få punkter.

Man utgår från att det föreligger en kollektivitet, vare sig denna har klassens eller rasens eller den av en idé sammansvetsade elitens kännetecken, vars syften det gäller att tillgodose. Man utgår från att de enskilda människorna väsentligen skola användas som medel i denna kollektivitets tjänst. Den enskilda människans frihet, sådan vi känna den i de liberala staterna, för att ta detta allmänna uttryck, anses föraktlig, anses förstöra denna tvungna kollektivitets möjligheter, och man utgår från att begränsningarna eller under-

tryckningen av dessa friheter skall bli så fullständig, att medborgaren inte bara underlåter att opponera utan också med hänförelse och entusiasm omfattar de föreställningar, som äro de för kollektivitetens styrelse utmärkande. Med denna kollektivitetstanke följer med nödvändighet en uppdelning i nationer eller stater i olika klasser. Det finns ett danskt ordstäv, som säger: vi äro inte ringare, därför att vi äro färre. Det är ett liberalt uttryck i denna mening. Enligt totalitär ideologi kan en sådan tankegång inte försvaras. Man är just ringare, därför att man är färre. Ju färre man är, desto ringare är man, och en stor kollektivitet kan därför utan respekt, utan tolerans förkväva de minoriteter, som ställa sig i dess väg.

Bakom denna tanke ligger en föreställning, som tidigare kanske klarast framträtt i vissa marxistiska varianter, nämligen tanken på att människorna kunna förvandlas. Jag nämnde nyss, att det varit något väsentligt för tidigare värdegemenskap, att människorna antas ha på något sätt naturliga intressen, inställningar, åsikter, och att dessa böra respekteras och i själva verket ha en fasthet, som påkallar respekt. Enligt den totalitära föreställningen kunna människorna förvandlas i en långt högre grad än man tidigare tänkt sig, och framför andra gäller tanken, att man genom våld kan skapa samtycke. "Forza e concensu", våld och samtycke, är en mening, som formulerats särskilt under senare år av Mussolini och som är avgörande för förståendet av hela denna tankegång. Det är våld och samtycke, som behövs, men våldet skapar samtycke. Genom våldet vinner man om inte genast så efter ett par årtionden samtycke. Man blir därför, även om man börjar i skydd eller med hjälp bara av en liten minoritet, inom en begränsad tid legitimerad och kan åberopa sig på de demokratiska föreställningar, som man från början förklarat sig förakta och avvisa.

Med dessa linjer följer mycket annat. Det följer ett förakt för hela den toleransprincip, som utmärkt den gamla värdegemenskapen. Det följer ett förakt för hela den debatt, som utgår från att man genom rationella överväganden skall komma till för alla godtagbara resultat. Det följer ett förakt för den allmänna humanitetsföreställningen, som är ett slags utslag av toleransprincipen i vidare mening.

Jag skall inte ingå på någon närmare diskussion av dessa läror. Jag vill bara betona, att dessa läror — det bör erkännas även från det håll, där man ställer sig avvisande till dem — på många punkter ha gett oss perspektiv och insikter, som vi tidigare inte ägde. Tanken på det förnuftiga övervägandets betydelse, på debattens värde, på omöjligheten att förvandla människor, som varit så stark tidigare, ha vi måst modifiera. Man måste, hur man än ställer sig, erkänna, att här öppnas nya perspektiv.

Vad jag vill betona i detta sammanhang, när jag nu tillåter mig att sluta mitt anförande med några mera personliga anmärkningar, är, att det förefaller mig vara en plikt för oss alla att söka pröva de olika läror, som här framställas, att försöka göra det utan fruktan, att försöka nå en standpunkt, som vi kunna säga stå i överensstämmelse med våra egna hedersbegrepp.

Fichte sade, när han diskuterade den materialistiska och den idealistiska filosofins möjligheter, att ingendera linjen i själva verket kan vetenskapligt motiveras. Den filosofi man väljer blir beroende på den människa man är. Jag skulle vilja framföra den tanken, att vi böra göra klart för oss, vilka människor vi äro, vilken åskådning som tilltalar oss, vilken kombination av föreställningar från olika håll som vi kunna förkunna, som vi kunna tro på utan uppgivande av vår heder.

Det saknas emellertid inte försök att anvisa vägar, som göra denna fria prövning, själva denna vilja att nå klarhet, överflödig eller meningslös. Jag skall ett ögonblick stanna vid den väg, som för närvarande i vårt land är den mest poulära av vägarna från verkligheten, och som representant för den skall jag ta den framstående humanist, som för några dagar sedan vid Tegnérfesten i Lund talade till den akademiska ungdomen, professor Fredrik Böök.

"Vi äro alla vassrör, som vaja hit och dit för stormen, och huvudena böjas utan åtskillnad", skriver han, "men vi äro tänkande vassrör. Som sådana skola vi tänka ödmjukt, anställa fromma, uppbyggliga betraktelser, som det anstår ett bräckligt rö." Hans linje är ödmjuk, och han låter Tegnér bli dess talesman. Några citat av Tegnér från den tid, då denne trodde sina ideal vara på väg till seger, användas för att visa, att Tegnér i själva verket trodde på den historiska utvecklingens förnuftighet och i segraren såg framtidens utvalde. Tegnér blir en anhängare av den för Hegel och Marx gemensamma historiefilosofi, som söker tolka varje inträffad förändring som ett framsteg, som, för att använda ett ord av Hegel, söker se förnuftets ros i samtidens kors. "Det vetande, som är sant, är det, som förändrar världen", skriver Böök. Han underförstår här, att det, som förändrar världen, är sant. Ty han fortsätter: "Känna vi inte djupare än någonsin, att om vi tro på stormens herre, så måste vi tro, att den världshistoriens stora process, som tänkarna kallat för kvalfull, också är gudomlig."

Meningen kan inte vara mer än en enda. Allt sker till det bästa. Den som segrar har rätt. Gud är ständigt med de starkaste bataljonerna. Jag kan inte här ingå på de många omskrivningar, i vilka denna tanke framföres, eller de till intet förbindande reservationer, som pryda den. Det är tillräckligt att stanna vid huvudsaken. Vår tröst i denna tid skall bli den tanke, som Pope för mer än 200 år sedan uttryckte klarare och enklare än

någon förr eller senare kunnat det: "Whatever is, is right". Makt är rätt. Varje segrare är försynens eller ödets man. Hell segraren, ve de besegrade! För oss svenskar är direktivet klart. Svårigheter kunna uppstå blott under den tid, då striden synes oavgjord. Med segern kommer lösningen, vem som än segrar. Om östern, västern eller södern segrar är för oss likgiltigt. Vi skola mottaga varje segrare med samma ödmjukhet, och ödmjukhet innebär, väl att märka, inte endast politiska eftergifter, framtvingna av ett litet folk. Den innebär, att vi skola hylla segraren som den utvalde, att vi i österländsk underkastelse skola förklara, att den, som har den största luftflottan, de flesta kanonerna och regementena, han är vår herre i ande och sanning.

Har Tegnér, den man som många av oss betrakta som det svenska geniet framför andra, velat ge oss detta råd? Nej, det är en förfalskad Tegnér man bjuder oss. Professor Böök skrev själv för tjugo år sedan om "det riderliga draget i Tegnér's natur", om att Tegnér hade "den födde oppositionsmannens benägenhet att försvara de synpunkter, som voro impopulära, och vända sig mot den härskande opinionen". Då Tegnér 1812 skrev "förtrycket nämns försvar, och rätt är det som lyckas", var han ironisk. Under de omvälvningar, som övergingo Europa i början av 1800-talet, trodde han på de idéer, som förtrampades. Vid 35 års ålder, vid jubelfestalet 1817, då den franska revolutionens idéer undertryckts och den heliga alliansen upprättats, skrev han: "Vad är det folken fordra i norr och söder? De fordra endast vad statens natur själmant kräver, såvida den skall vara en bildningsanstalt för mänskligheten och inte en negerplantage med miljoner slavar och en enda herre med sina underfogdar. De fordra att själva få stifta de lagar, de skola lyda, att själva få bestämma de bördor de skola draga. De fordra ansvar även från de härskandes sida. De fordra yttrandefriheten så fri och oförkränkt som ordningen och landets säkerhet kunna medgiva, emedan den är frihetens andedräkt, emedan var och en som onödigt inskränker den skär tungan ur statens mun och förräder, att han, likt orientens tyranner, vill betjänas endast av stumma slavar." Detta är klara ord! Även hos den åldrande, konservative Tegnér saknas varje uttryck för tillbedjan av makten såsom sådan. Låt oss inte förnedra oss själva genom att indikta servilitet till och med hos våra ärorika döda.

Är då den tanke, som här framförts, sann? Är det skeende, som för samtiden synes fyllt av meningslösa lidanden, ur en högre synpunkt endast ett steg framåt? Äro i grunden Attilas skövlingar, inkquisitionens tortyr, slagfältens offer, olyckornas stympade, ur denna högre synpunkt lika nödvändiga, lika värdefulla som forskningens flit, hemmets lycka, det fredliga arbetet? Ingen vill påstå det. Vad de historiefilosofier mena, som söka tolka händelserna som nödvändiga milstolpar på vägen till ett stort mål, är, att

vissa bestämda världshistoriska omvälvningar måste tydas på detta sätt. Den som före omvälvningen, före händelsen påstår, att hur än omvälvningen eller händelsen blir beskaffad, skall den hälsas med glädje, förkunnar blott sin vilja till underkastelse inför makten. Låt oss respektera en naturlig fruktan, men låt den inte maskera sig som historiefilosofi. Skräck och vishet höra icke samman.

Man har talat om att vetenskapen i dagens politiska strider skall stanna i sitt elfenbenstorn för att i kylig avskildhet följa sin kallelse att tjäna forskningen och förnuftet. Det ligger något naturligt och riktigt i denna tanke. Man vill inte, att de, som måste vara fyllda av sanningens passion, skola inblandas i vardagens tvister, skola tvingas till kortfristiga synpunkter och värderingar av andra klass. Liksom munkarna i en tid, för vilken världen utanför vår egen var den starkaste verklighet, symbolisera likgiltighet för det jordiska, skola de intellektuella i en värld, som hyllar det rationella framsteget, präglas av det väsentliga i sin kallelse. Men en vetenskap, som är stum, då de värden, den är satt att försvara, angripas, fyller inte sin uppgift, och en vetenskap, som vill förvandla elfenbenstornet till en väderkvarn, vars rörelseriktning bestämmes av stormen utanför, har förrätt sin egen sak. Den trygghet vi ha rätt att kräva är inte den, som alltid står underkastelsen till buds. Den är frihetens trygghet.

Vad jag vill kalla den religiösa linjen innebär, inte en utväg i den mening, som jag nyss angivit, men den ger sanktion åt valet och en belöning åt den väljande, som vi andra inte kunna göra anspråk på. Den troende anser sig veta, att det rätta segrar, om också icke i denna värld så i en kommande. Den goda handlingen, offret, det självpåtagna och ädelt burna lidandet värderas av en makt, starkare än världens samlade arméer. Varje ädel handling ingår i ett arv, som icke rost och mal kunna förstöra. Vår främste representant för den religiösa liberalismen har i ord uttryckt denna tanke så:

”Vad rätt du tänkt, vad du i kärlek vill,
vad skönt du gjort kan ej av tiden härjas.
Det är en skörd, som undan honom bärgas,
ty den hör evighetens rike till.”

Ingen vill angripa eller nedsätta denna tanke. Den har gett mänskligheten tillskott av ståndaktighet och mod, som alla uppskatta. Men för många av oss är tanken främmande. Vi tro inte på någon Gud, som belönar uppoffringen, inte heller på att de tankar, som vi finna goda, komma att likt ädelstenar samlas i någon dold skattkammare, inte ens på att historien kommer

att företa en resning i alla de mål, där samtiden från våra utgångspunkter dömt fel. Vi tro, att historien är segrarnas historia.

Jag tror likväl, att även för oss en fast hållning utifrån en vald ståndpunkt är möjlig. Vi stödjas av en stark nationell tradition, på vars framtid vi förtrösta. Vi stödjas av en intellektuell och moralisk tradition, vars personliga betydelse ingen skepsis kan utplåna. Då jag talar om vårt mål och vår hållning, är det likväl inte som en person i lugn självförtrostan utan som en kamrat bland kamrater i en svår tid. Men det är i denna mening, i denna riktning, som jag tillönskar er, unga svenska studenter, att övervinna världen.

Ung dikt

★ Och vilken är den unga poesins verkliga ansikte? Hur ser ett tvärsnitt ut? Kan man dra några allmänna slutsatser?

Två tidigare antologister ha utgått från vad de ansett betecknande för tiden och sålunda också för dikten: den ene från primitivismen och det proletärlitterära genombrottet, den andre från socialismen och arbetarrörelsens stora nutidsdrama. Utan tvivel hade även andra utgångspunkter varit möjliga . . .

Jag har sökt vakta mig mot förutfattad mening — men när jag läser igenom mitt urval har det liksom utan mitt medvetna åtgörande ändå fått två ytterst markerade drag: Det ena är *tidsångesten*, politiskt färgad eller enbart mänsklig, det andra är en viss *religiositet trots allt*, en tro på livet trots allt, oftast aldeles konfessionslös, enkel och utan dogm.

Gunnar Ekelöf
i inledningen till antologin *Ung dikt* (Bonniers)